Ewa Albińska
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ORCID: 0000-0000-3955-8760
DOI 10.24917/20838972.18.11

Odpowiedzialność za środowisko przyrodnicze w aspekcie prawnym oraz etycznym

Wprowadzenie

Temat odpowiedzialności człowieka za środowisko należy do trudnych wyzwań współczesnego świata, wywołujących emocje społeczne. W wielu znaczeniach i kontekstach uwzględnia się to zagadnienie m.in. w filozofii, psychologii, pedagogice, socjologii czy naukach politycznych. Na płaszczyźnie prawnej oraz w perspektywie etycznej problematyka ta nie jest często analizowana. Dostępne publikacje polskie przeważnie prezentują wybrane treści i nie podejmują analizy odpowiedzialności ekologicznej w odniesieniu do kwestii prawnych i etycznych. Dostrzegając potrzebę uporządkowania wiedzy w tym zakresie, tytułowy wątek zostanie przeanalizowany przede wszystkim od strony legislacyjnej. Następnie, przedstawione będą kluczowe problemy dotyczące relacji człowiek-przyroda w kontekście wyborów moralnych.

Ponieważ celem artykułu jest zaprezentowanie odpowiedzialność za środowisko przyrodnicze[1] w perspektywie prawnej oraz etycznej, podjęta będzie próba udowodnienia pięciu hipotez szczegółowych:

1. Występuje kategoria odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze. Określa się ją jako odpowiedzialność ekologiczną.

2. W odpowiedzialności ekologicznej występują dwa wiodące aspekty: prawny i etyczny.

3. Regulacje prawne dotyczące relacji człowiek – środowisko przyrodnicze mają znaczenie w ramach odpowiedzialności prawnej.

4. Uwarunkowania moralne w kontekście aktywności człowieka w przyrodzie, generują odpowiedzialność etyczną .

5. W odpowiedzialności człowieka za środowisko przyrodnicze pojawiają się dylematy o charakterze prawnym oraz etycznym.

W artykule zastosowana będzie metoda analizy źródłowej dostępnych aktów normatywnych oraz analizy porównawczej zastanej literatury przedmiotowej.

1 W artykule łączy się termin „środowisko" z określeniem „przyroda". Zabieg ten pozwoli merytorycznie usystematyzować wiodące kwestie związane z odpowiedzialnością człowieka za środowisko.

Określenie odpowiedzialności

W języku potocznym odpowiedzialność występuje przynajmniej w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, „odpowiedzialny" w odniesieniu do człowieka funkcjonuje jako ocena postępowania. W drugim znaczeniu należy odnieść się do struktur społecznych, w których można żądać od innych ludzi określonego sposobu zachowania – działania bądź zaniechania.

W literaturze najczęściej występują następujące określenia odpowiedzialności (Albińska, *Odpowiedzialność*, 773): 1/to obowiązek moralny lub prawny polegający na ponoszeniu konsekwencji swoich czynów; 2/ cecha postępowania człowieka, będąca rezultatem sterowania tym postępowaniem w stosunku do innych i samosterowania własnym rozwojem; 3/podstawa samorealizacji, moralności, więzi społecznych; 4/wartość moralna przejawiająca się w psychicznych przeżyciach człowieka oraz w jego czynach.

Zasadniczo odpowiedzialność oznacza obowiązek odpowiadania wobec kogoś za własne czyny i ponoszenie za nie konsekwencji. Takie rozumienie uwydatnione jest na kilku płaszczyznach: 1/należy odnieść się do *podmiotu:* jednostki, grupy społecznej; 2/uwzględnić *przedmiot* odpowiedzialności – to, za co podmiot odpowiada; przedmiot może być rozumiany w sensie statycznym (jako rzecz) lub dynamicznym (jako czynność); 3/określić element składowy odpowiedzialności, czyli *jej kres* - kogoś lub czegoś, przed kim (lub czym) podmiot jest odpowiedzialny; można odpowiadać przed własnym sumieniem, rodzicami, zwierzchnikiem, społeczeństwem, sądem (lub innym organem państwowym), ojczyzną itd.

Istotę i warunki odpowiedzialności tworzą konkretne wyróżniki. Należą do nich (*Odpowiedzialność*, 212): 1/wolność myślenia, wyrażania opinii i określonego postępowania; 2/wartości; 3/aktywność ludzka - decyzje, przez które realizowane są wolności i stosunek do wartości, za które ponosi się odpowiedzialność; 4/sumienie – zdolność do rozeznania w świecie wartości i ich akceptacji; oceny innych i samooceny jakości swojego postępowania; gotowość ponoszenia odpowiedzialności za swoje czyny; 5/racjonalność - umiejętność rozumnego oglądu rzeczywistości, kojarzenia przyczyn i skutków. Wymienione wskaźniki odpowiedzialności będą miały różny charakter, w zależności od przyjętych (uznanych) wartości. Rodzaj wiodących wartości określa następnie wymiary odpowiedzialności.

Wymiary odpowiedzialności

Odpowiedzialność tradycyjnie jest zaliczana do zagadnień etycznych. To jedna z podstawowych wartości moralnych, obok godności i sprawiedliwości. Jako złożona i wielostronna kategoria zależna od warunków, sy-

tuacji i aspektów, zakłada ona związek między czynem a konsekwencją i może być traktowana jako dyspozycja ludzka do określonego wartościowania oraz działania. Ponieważ jest kategorią moralną, dotyczy indywidualnych przeżyć i relacji międzyludzkich. Odpowiedzialność stanowi tu wyraz samokontroli i wrażliwości sumienia; porządkuje relacje interpersonalne, społeczne.

Z kolei w prawie, pojęcie odpowiedzialności oznacza stosowanie różnego rodzaju sankcji za coś, co się wydarzyło. Musi istnieć prawo, do którego czyny lub intencje człowieka będą odnoszone. Osoba, która ma ponosić odpowiedzialność musi być poczytalna oraz działać bez przymusu w poczuciu wolności. W wymiarze legislacyjnym, odpowiedzialność dotyczy zatem pewnego stanu rzeczy, gdy ze względu na określone reguły przyjęte w danej zbiorowości, społeczeństwo jest uprawnione do ukarania sprawcy czynu lub pociągnięcia go do świadczeń restytucyjnych wobec poszkodowanego.

Określając kategorię odpowiedzialności trzeba zwrócić uwagę na jej kolejne podstawowe wymiary (*Odpowiedzialność*, 212): 1/ religijny – powołanie, przeznaczenie człowieka do odpowiedzialności, jest ugruntowane w wierze; 2/ ontyczny (metafizyczny) – jeżeli w konkretnej sytuacji człowiek wiedział, co robi oraz był wolny w swoich decyzjach, ponosi za swój czyn odpowiedzialność; 3/ praktyczny – jego źródeł należy szukać w reakcji; 4/ społeczny – wyłania się z relacji uczestniczenia w społeczeństwie; 5/ historyczny – odpowiedzialność obejmuje przeszłość, teraźniejszość i przyszłość.

Ze względu na wartość środowiska przyrodniczego, w powyższym podziale należy dodatkowo uwzględnić wymiar ekologiczny. W ten sposób pojawia się nowa kategoria - odpowiedzialność ekologiczna.

Odpowiedzialność ekologiczna

Na pytanie, kiedy po raz pierwszy człowiek zaczął zwracać uwagę na odpowiedzialność za swoje działanie w środowisku przyrodniczym nie można odpowiedzieć jednoznacznie. Przyjmuje się, że dylemat dotyczący aktywności w otoczeniu pojawił się, gdy człowiek zaczął uprawiać ziemię, rozpoczynając nowy sposób współistnienia z przyrodą (Albińska, *Człowiek* w środowisku, 155-n). Budowanie odpowiedzialności za przyrodę łączono wówczas z zagrożeniami egzystencjalnymi oraz zachowaniem podstawowych praw przyrody. W nowej odsłonie, kwestia odpowiedzialności ekologicznej pojawiła się pod koniec XIX w., gdy zaczęto dostrzegać negatywne skutki rewolucji przemysłowej, niebezpieczne dla zdrowia i życia ludzi.

Fundamentem odpowiedzialności ekologicznej może być: religia, osobowość, życie, społeczeństwo, kultura. Natomiast jej warunkiem - war-

tościujące traktowanie środowiska. Jednym z uczonych, który w ramach filozofii przyrody podjął próbę wskazania podstaw odpowiedzialności za losy bytów ożywionych, jest Hans Jonas. Przyjął on (*Zasada odpowiedzialności*, 57), że odpowiedzialność ekologiczna została sformułowana ze względu na przyszłych mieszkańców naszej planety. W tym wypadku zwraca się uwagę na: prawo do życia (w środowisku niezagrażającym egzystencji), pozostawienie odpowiednich „zapasów" (zasobów planety dla przyszłych generacji), zachowanie bioróżnorodności.

Wobec powyższego, należy zwrócić uwagę na czynniki determinujące odpowiedzialność człowieka za środowisko przyrodnicze.

Uwarunkowania odpowiedzialności ekologicznej

Podejmując dalszą analizę odpowiedzialności ekologicznej, trzeba uwzględnić, że występuje tutaj „otwarcie się" człowieka na świat istniejący poza nim. Dlatego, do zaistnienia takiej odpowiedzialności niezbędne jest spełnienie następujących warunków (Albińska, *Odpowiedzialność*, 776): 1/istnienie wartości; 2/ścisła identyczność działającej osoby – tożsamość zakorzeniona w istocie i strukturze człowieka umożliwia działanie w świecie oraz sposoby postępowania przy ponoszeniu odpowiedzialności; 3/realność człowieka – istnienie samoświadomości; 4/wolność zakorzeniona w strukturę człowieka – wolność w decyzjach i czynach; odpowiedzialność za czyny, które wypływają z wolnej woli; 5/możliwość wyboru – człowiek decyduje, co jest dla niego wartością i czy weźmie odpowiedzialność za jej utrzymanie; 6/realność czasu – odpowiedzialność trwa w czasie.

W odpowiedzialności ekologicznej występują dwa wiodące aspekty: prawny oraz etyczny. Konsekwencją zestawienia kwestii dbałości o środowisko przyrodnicze z porządkiem o charakterze legislacyjnym oraz moralnym, będzie poniższa typologia odpowiedzialności ekologicznej, w której wyróżnia się:

1. Odpowiedzialność etyczną za środowisko przyrodnicze - łączy się ona z wyborem oraz realizacją wartości otoczenia przyrodniczego. Ponieważ wybór dotyczy standardów społecznych w zakresie aktywności w środowisku przyrodniczym, wiąże się także ze skutkami tego postępowania. Odpowiedzialność taką może ponosić tylko człowiek, gdyż uświadamia sobie powinność moralną. Zatem, odpowiedzialna postawa wobec przyrody wymaga kształtowania, rozwijania, naśladowania i podtrzymywania m.in. inteligencji etycznej[2]. W odpowiedzialności etycznej

2 Bruce Weinstein (*Inteligencja etyczna*, 16-21, 80-81) wymienia trzy elementy inteligencji etycznej: 1/umiejętność rozpoznania należytego sposobu działania; 2/postępowanie zgodne z tą wiedzą; 3/dążenie do tego, by poszukiwanie słusznego sposobu postępowania uczynić drogą na całe życie.

za środowisko przyrodnicze uwzględnia się także kwestie natury bioetycznej.

2. Odpowiedzialność prawną za środowisko przyrodnicze – to każdy rodzaj obowiązku, zobowiązania, ryzyka w odniesieniu do przyrody i jej komponentów, wynikający z umowy, ustawy albo czynu. W literaturze polskiej występują różne definicje odpowiedzialności prawnej. Najczęściej przytaczane jest sformułowanie Wiesława Langa (*Struktura odpowiedzialności,* 12), który określił odpowiedzialność prawną jako zasadę ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem ujemnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy, przypisywane prawnie określonemu podmiotowi w danym porządku prawnym. Uzupełniając to określenie o kwestie przyrodnicze, uzyskujemy nowe brzmienie odpowiedzialności prawnej.

Postrzeganie i ujmowanie przyrody jako szczególnie cennej wartości motywuje się racjami: moralnymi (degradując przyrodę czynimy zło sobie i innym ludziom), teocentrycznymi (niszcząc przyrodę czynimy zło, grzeszymy), biocentrycznymi (przyroda jako źródło i podstawa życia jest wartością samą w sobie), legislacyjnymi (zanieczyszczając środowisko jesteśmy narażeni na sankcje karne), antropocentrycznymi (jeżeli unicestwimy środowisko, zniszczymy swoje miejsce do życia). Pogłębione analizy odpowiedzialności człowieka za środowisko przyrodnicze zostaną odniesione w pierwszej kolejności do aspektu etycznego. Następnie, w dalszej części artykułu przybliżony zostanie prawny aspekt odpowiedzialności ekologicznej.

Odpowiedzialność etyczna za środowisko przyrodnicze

Odpowiedzialność zajmuje szczególnie wysokie miejsce w hierarchii wartości – środków służących do realizacji celów etyki ekologicznej. Ponieważ odpowiedzialność zaczyna się w momencie otwarcia się na to, co jest poza podmiotem, w świetle etyki ekologicznej przyroda staje się przedmiotem odpowiedzialności. Działania człowieka w środowisku są uzależnione od jego potrzeb i pragnień, które mogą stać się zalążkiem ryzyka ekologicznego. Jeżeli zachowuje się nieodpowiedzialnie w środowisku przyrodniczym, ponosi konsekwencje takiego działania.

Ujmowanie relacji człowieka do środowiska w kategoriach obowiązku i odpowiedzialności wiąże się z trzema koncepcjami etyki ekologicznej: antropocentryzmem, utylitaryzmem oraz biocentryzmem. Pierwsza koncepcja przyjmuje, że człowiek zajmuje centralne miejsce w ziemskim ekosystemie. Przedmiotem odpowiedzialności jest świat przyrody, zaś motywacja ludzkiego działania ma wymiar praktyczny: chroniąc przyrodę, człowiek chroni życie (swoje, innych). U podstaw nurtu utylitarystycznego znajduje się racjonalizm. Z niego wypływają motywacje

i usprawiedliwienia ludzkich zachowań: „postępuj tak, gdyż stworzy to szansę dłuższego życia". Przyjmowana jest perspektywa „ekonomiczna" - bytowy interes, dlatego przyroda staje się narzędziem w rękach człowieka. Ostatnia koncepcja jest kojarzona z nurtem ekologii głębokiej (Arne Naess) oraz etyką wyzwolenia zwierząt (ruch *Animal Liberation Front*). Do podstawowych tez biocentrycznej etyki ekologicznej można zaliczyć następujące sformułowania (Bonenberg, *Etyka środowiskowa,* 20-21): 1/istnieją byty nieosobowe będące przedmiotami moralności (przede wszystkim zwierzęta) – mają one prawo do życia, nie bycia krzywdzonym itp.; 2/klasa przedmiotów posiadających znaczenie moralne jest szersza od klasy bytów świadomych (odczuwających) – propozycja rozszerzenia zbioru przedmiotów moralności o rośliny i przedmioty nieożywione.

Wspomniany w artykule Jonas przyjmuje, że wszystkie obecnie żyjące pokolenia ludzi są bezwarunkowo zobowiązane do troski o to, aby ludzkość istniała, by przetrwała[3]. Jednocześnie uznaje, że powinna to zagwarantować etyka odpowiedzialności za przyszłość. Ponadto, Jonas podzielił odpowiedzialność ekologiczną na dwa typy – naturalną i kontraktową. Pierwsza jest bliska pojęciu odpowiedzialności moralnej (należy do sfery moralności wynikającej z wyznawanego światopoglądu). Natomiast odpowiedzialność kontraktowa jest wynikiem działania praw lub umów. Jonas rozróżnił także odpowiedzialność formalną (uwikłanie jednostki w relacje społeczne) i treściową (pozytywny obowiązek, kierowany uczuciem - poczuciem odpowiedzialności, wynikającym ze specyficznej więzi emocjonalnej z przyrodą).

Biorąc pod uwagę powyższe koncepcje, można wnioskować w etyce sześć zasad odpowiedzialności ekologicznej (Ślipko, *Bioetyka*, 30, 33, 43-n): 1/paradygmatu partnerstwa człowieka z przyrodą (Albert Schweitzer – etyka „czci dla życia"); 2/dyrektywy autonomii człowieka obdarzonego wolnością w [odpowiedzialnym] kierowaniu światem; 3/prymatu pragmatyzmu – rozumnego działania w przyrodzie; 4/priorytetu człowieka przed przyrodą (chrześcijańska etyka środowiska); 5/ integralnego ujmowania praw i obowiązków człowieka względem przyrody; 6/uznania środowiska przyrodniczego jako wartości międzyludzkiej, „dobra wspólnego" społeczeństwa. Instancją odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze może być tutaj człowiek (przyszłe pokolenia), przyroda, istota najwyższa (kreator życia).

Uwarunkowania etyczne w kontekście aktywności człowieka w przyrodzie, generują odpowiedzialność etyczną. Czy mają także wpływ na drugi, wiodący aspekt odpowiedzialności ekologicznej - odpowiedzialność prawną za środowisko przyrodnicze?

3 Gdy chcemy uwzględnić prawa przyszłych pokoleń w perspektywie rozwiązań legislacyjnych, należy zwrócić uwagę na projekt *Rezolucji Berneńskiej* nr 1802 z 2011 r.

Odpowiedzialność prawna za środowisko przyrodnicze

Odpowiedzialność ekologiczna uzyskuje szczególną rangę na płaszczyźnie prawnej. Historia odpowiedzialności prawnej za środowisko przyrodnicze została przedstawiona przez różnych autorów (np.: Łapiński, Abdurakhmanov, *Rozwój myśli ekologicznej*; Albińska, *Historia regulacji legislacyjnych*). Z perspektywy polskich regulacji prawnych, odpowiedzialność za środowisko obejmuje różne rodzaje. Można wyróżnić odpowiedzialność: administracyjną, cywilną, karną, międzynarodową. Dodatkowo wymienia się odpowiedzialność: pracowniczą, zawodową, organizacyjną.

Odpowiedzialność administracyjna oznacza ponoszenie przez podmiot korzystający ze środowiska, przewidzianych prawem konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy, działania lub zaniechania podlegające ujemnej klasyfikacji normatywnej i przypisane określonemu podmiotowi w obowiązującym porządku prawnym ochrony środowiska[4].

Odpowiedzialność cywilna występuje w polskim prawie jako odpowiedzialność kontraktowa (uruchamiana w razie niewykonania lub nienależytego wykonania istniejącego między stronami zobowiązania) oraz odpowiedzialność deliktowa (odpowiedzialność za czyny niedozwolone). Duże znaczenie w ochronie środowiska ma odpowiedzialność deliktowa w postaci odpowiedzialności odszkodowawczej (szkoda na mieniu, na osobie) i odpowiedzialności prewencyjnej (roszczenie o zapobieżenie szkodzie[5], o ochronę dóbr osobistych). Stan regulacji prawnej w zakresie cywilnoprawnej ochrony środowiska jest jednak niezadowalający: odpowiedzialność cywilna jest niedostatecznie określona[6].

W odpowiedzialności karnej eksponuje się zagadnienie typizacji czynów zabronionych, popełnianych na szkodę lub zagrażających środowisku. W przypadku przestępstw ekologicznych, sądy mogą orzekać sankcje przewidziane tylko w kodeksie karnym i przepisach innych ustaw,

4 Najbardziej rozwinięte podstawy prawne z zakresu odpowiedzialności administracyjnej mają w polskim prawie sankcje w formie kar pieniężnych albo w postaci nałożenia obowiązków naprawy szkody czy wstrzymania określonej działalności. Są one ustalane i egzekwowanych przez organy administracji publicznej.

5 Szkodami na mieniu będą skutki wywołane zanieczyszczeniami wody, powietrza lub ziemi, wyrażające się np. w wytruciu ryb ściekami odprowadzanymi do wód; albo pszczół w wyniku stosowania chemicznych środków ochrony roślin. Do szkód na osobie zalicza się np. choroby układu oddechowego w wyniku zanieczyszczeń powietrza. Na podstawie przepisów kodeksu cywilnego każdy może występować do sądu z roszczeniami o naprawę szkody wynikłej z naruszenia stanu środowiska, a także o naruszeniu dóbr osobistych (zdrowie itp.).

6 Wyjątek stanowi Prawo atomowe, wprowadzające odpowiedzialność cywilną za szkodę jądrową oraz Kodeks morski, określający zasady odpowiedzialności za szkody wyrządzone zanieczyszczeniem ze statków.

opierając się na określonych środkach karnych: np. pozbawienie wolności, zakaz prowadzenia określonej działalności. Z kolei sprawcy wykroczeń ekologicznych nie są traktowani jako „przestępcy", wymierza się im kary administracyjne (zwykle są to grzywny).

Najbardziej przejrzystą w konstrukcji i najskuteczniejszą w działaniu formą egzekwowania odpowiedzialności międzynarodowej za szkody ekologiczne i inne zanieczyszczenia środowiska wyrządzane na obszarze Polski, jest odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez wyciek lub usunięcie oleju ze statku. Nadal aktualne są natomiast niedociągnięcia w sferze odpowiedzialności za zanieczyszczenia wód śródlądowych i powietrza przez zakłady państw sąsiadujących z Polską.

Kolejna, odpowiedzialność pracownicza oznacza powinność postępowania w sposób zapewniający przestrzeganie wymagań ochrony środowiska, nie wyłączając pracowników na stanowiskach kierowniczych, obowiązanych organizować pracę w sposób zapewniający ochronę środowiska. Obowiązek ten obejmuje wszystkich pracowników zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych. Przepisy prawa ochrony środowiska są powiązane z kodeksem pracy. Z kolei odpowiedzialnością zawodową objęci są m.in. lekarze weterynarii, którzy ponoszą odpowiedzialność przed sądem lekarsko-weterynaryjnym. Podstawą wszczęcia postępowania w sprawie odpowiedzialności zawodowej jest naruszenie prawa lub zasad etyczno-moralnych, związanych z wykonywaniem zawodu. Ostatni rodzaj odpowiedzialności określony jest w statucie danej organizacji. Jej najostrzejszą formą jest skreślenie z listy członków za naruszenie lub niewypełnianie zadań organizacji albo obowiązków członka organizacji.

Każdy z powyższych rodzajów odpowiedzialności charakteryzuje się inna rolą, odmiennymi metodami regulacji, także specyficznym instrumentarium prawnym. Prawo, będące podstawowym instrumentem polityki państwa, spełnia następujące funkcje w dziedzinie ochrony środowiska przyrodniczego (Paczuski, *Prawo ochrony środowiska*, s.56-59; Lipiński, *Prawne podstawy*): organizacyjną, represyjną, reglamentacyjno-ochronną, ochrony praw podmiotowych, stymulatora działań gospodarczych, wdrażania postępu technicznego, ochrony walorów środowiska o ponadpaństwowym znaczeniu, edukacyjną, kulturotwórczą.

Uwzględniając dotychczasowe analizy, należy odnieść się do podstawowych elementów odpowiedzialności prawnej za środowisko. Według Małgorzaty Longhamps (*Odpowiedzialność za szkodę*), odpowiedzialność taka obejmuje: 1/podmiot, który ponosi odpowiedzialność – osoba fizyczna, także osoba prawna (przedsiębiorstwo, spółdzielnia, spółka), która narusza stan środowiska; 2/przedmiot (stan rzeczy czy też zdarzenie) – np. niebezpieczeństwo powstania zagrożenia, powstanie szkody ekologicznej; 3/określenie reguł odpowiedzialności za zdarzenie

lub stan rzeczy, które ponosi podmiot – to odpowiedzialność na zasadzie winy za przestępstwo przeciwko środowisku lub na zasadzie ryzyka czy winy przy odpowiedzialności cywilnej; 4/ujemne konsekwencje wobec podmiotu, który ponosi taką odpowiedzialność – np. o charakterze osobistym (pozbawienie wolności za popełnione przestępstwo) albo o charakterze majątkowym (wydanie decyzji o wstrzymaniu działalności uciążliwej dla środowiska, zapłata grzywny).

W kolejnych częściach artykułu, uwaga zostanie skupiona na wymienionych wyżej składowych odpowiedzialności prawnej za środowisko przyrodnicze: podmiocie, przedmiocie, regułach oraz konsekwencjach.

Podmiot odpowiedzialności prawnej za środowisko

Konieczność ochrony środowiska została ujęta w polskiej Konstytucji jako obowiązek powszechny, który obciąża każdego. W tym kontekście „każdy" oznacza osobę fizyczną, prawną i inną jednostkę organizacyjną. Odpowiedzialność za środowisko sprowadza się do obowiązku wykonywania przez podmiot określonego działania lub jego uniknięcia. Ponieważ ze środowiska korzystają różne podmioty, w obszarze zainteresowania ustawodawcy znalazły się relacje cywilnoprawne uwzględniające środowisko i jego ochronę. Kolejnym ważnym podmiotem odpowiedzialności określonym w Konstytucji jest państwo, ponieważ władze publiczne oznaczają organy wykonujące władztwo w imieniu państwa i korzystające z jego autorytetu.

Stosując kryterium podmiotu ponoszącego odpowiedzialność, dodatkowo należy wziąć pod uwagę ustawę Prawo ochrony środowiska (art.3 pkt 20). W katalogu takich podmiotów występują trzy grupy. Pierwsza grupa obejmuje: a/przedsiębiorców (w rozumieniu ustawy z 19 listopada 1999r. Prawo działalności gospodarczej, art.2 ust.2), którzy podejmują i wykonują działalność gospodarczą, m.in. budowlaną oraz poszukiwanie, rozpoznawanie i eksploatację zasobów naturalnych; b/osoby prowadzące działalność wytwórczą w rolnictwie w zakresie upraw rolnych, chowu lub hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego; c/osoby wykonujące zawód medyczny w ramach indywidualnej praktyki lub indywidualnej specjalistycznej praktyki.

Do drugiej grupy, ustawa Prawo ochrony środowiska zalicza jednostki organizacyjne niebędące przedsiębiorcami, zaś w grupie trzeciej znajdują się osoby fizyczne, korzystające ze środowiska w zakresie, w jakim to korzystanie wymaga pozwolenia.

Powyższy podział ma swoje konsekwencje w ponoszeniu odpowiedzialności prawnej. Odpowiedzialność karną mogą bowiem ponosić tylko osoby fizyczne, zaś odpowiedzialność cywilną i administracyjną – także

osoby prawne i jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej. Biorąc pod uwagę ustawowe zróżnicowanie obowiązków, można zauważyć, że jednostki organizacyjne (zwłaszcza prowadzące działalność gospodarczą), ich kierownicy i pracownicy, są zobowiązani do aktywności w ochronie środowiska. Ponadto, obowiązki ochronne obciążające jednostki organizacyjne są szersze niż obowiązki dotyczące osób fizycznych. Osoby fizyczne, które nie prowadzą działalności gospodarczej, są zobowiązane do powstrzymywania się od powodowania zniszczeń i zagrożeń.

W strukturze ochrony środowiska występuje zatem katalog podmiotów, którym zostały przypisane określone uprawnienia i obowiązki związane z ochroną środowiska. W tej grupie należy także wymienić (Dobrzański i in., *Ochrona środowiska*,301): 1/państwowe organy prawodawcze; 2/centralne i terenowe organy administracji rządowej, organy administracji specjalnej (np. dyrektorzy parków narodowych); 3/ organy samorządu terytorialnego województwa, powiatu i gminy – mają własne kompetencje w ochronie środowiska związane z wykonywaniem zadań o znaczeniu lokalnym i regionalnym; 4/rady, komisje i komitety naukowe – mają charakter doradczy, funkcjonują przy organach administracji rządowej i samorządowej; 5/instytucje finansowania ochrony środowiska – to przede wszystkim Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz fundusze wojewódzkie, powiatowe i gminne; 6/organy policji ekologicznej[7] ; 7/organizacje społeczne, w tym ekologiczne.

Ciekawie wygląda sytuacja w odniesieniu do podmiotu odpowiedzialności międzynarodowej za środowisko. W artykule przyjęto, że jest to państwo, ponieważ do przypisania odpowiedzialności międzynarodowej wystarcza samo naruszenie normy prawa międzynarodowego. Ponadto, państwo odpowiada za szkody wyrządzone przez osoby prywatne[8]. Uzupełniając powyższe można dodać, że odpowiedzialność międzynarodową, obok państw, ponosić mogą także inne podmioty prawa - organizacje międzyrządowe, które zrzeszają państwa i posiadają osobowość prawnomiędzynarodową.

Na podstawie dotychczasowych analiz należy stwierdzić, że prawo ochrony środowiska obejmuje swoim zakresem wyjątkowo szeroki krąg adresatów. Wynika to m.in. ze swoistych cech ochrony środowiska jako podstawowej funkcji państwa, której zadania nie mogą być skutecznie rozwiązywane tylko przez wydzieloną część aparatu państwowego. Ze

7 Stanowią ją: Państwowa Inspekcja Ochrony Środowiska, Straż Ochrony Przyrody, także Policja Państwowa, Straż Miejska, Państwowa Straż Pożarna, Sanepid, straż rybacka, strażnicy leśni

8 Jeżeli nastąpiły one wskutek: a/zachęcania do takich działań; b/tolerowania tych działań; c/nieukarania sprawców bezprawnych działań; d/niezastosowania przez państwo środków prewencyjnych.

względu na różnorodne aspekty współczesnych problemów ochrony środowiska, występujących w różnej skali, w ich rozwiązywanie musi być zaangażowane całe państwo. Polityka ochrony środowiska wymaga stosowania przymusu wobec podmiotów oraz kontrolowania przestrzegania przepisów z tego zakresu. Ważne znaczenie odgrywa tutaj również przedmiot odpowiedzialności prawnej.

Przedmiot odpowiedzialności prawnej

Określenie przedmiotu ochrony ma na celu wskazanie tych obiektów przyrodniczych, w stosunku do których normy prawa nakładają na poszczególne podmioty (także państwo) zobowiązanie zachowania wymienionych w prawie obiektów, zapobiegania szkodom i ewentualnego usuwania tych szkód, również racjonalnego gospodarowania ekosystemami oraz jego elementami dla zapewnienia ich odnawialności.

Rodzajowym przedmiotem ochrony prawnej jest środowisko, definiowane jako ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka. W szczególności jest to: powierzchnia ziemi, kopaliny, wody, powietrze, zwierzęta, rośliny, krajobraz oraz klimat. Przedmiotem prawnej ochrony jest także przyroda. Składają się na nią: dziko żyjące gatunki roślin, zwierząt, grzybów, ich siedliska i ekosystemy, także krajobrazy naturalne lub wyróżniające się szczególnymi cechami krajobrazy kulturowe, ponadto twory przyrody żywej i nieożywionej, kopalne szczątki roślin i zwierząt, zadrzewienia, zieleń w miastach i wsiach. Ponieważ w regulacjach prawnych występuje rozróżnienie na prawo ochrony przyrody[9] i prawo ochrony środowiska[10], w artykule są one traktowane łącznie.

Obok środowiska przyrodniczego, w katalogu przedmiotów ochrony prawnej wymienia się również bezpieczeństwo ekologiczne środowiska (w aspekcie wolności od szkodliwych dla niego zanieczyszczeń i skażeń) oraz życie i zdrowie ludzi.

Wykazano, że przedmiot krajowej odpowiedzialności prawnej stanowi środowisko i jego elementy. Od tego, jak środowisko będzie rozumiane zależy zakres prawnej ochrony oraz odpowiedzialność za to

9 Ochronę przyrody stanowią działania podejmowane w celu zachowania naturalnych zasobów roślin i zwierząt dziko żyjących. W sensie prawnym, sprowadza się ona do nadania specjalnych praw ściśle określonym gatunkom lub obszarom. Obecnie stosowane są następujące formy ochrony przyrody: park narodowy, rezerwat przyrody, park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu, obszar Natura 2000, pomnik przyrody, stanowisko dokumentacyjne, użytek ekologiczny, zespół przyrodniczo-krajobrazowy oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

10 Ochrona środowiska jest planową działalnością, polegającą na racjonalnym użytkowaniu zasobów naturalnych lub określonych ekosystemów, prowadzoną w celu ochrony przed nadmierną ich eksploatacją, zanieczyszczeniem, dewastacją lub zaniedbaniem oraz w celu zachowania ich dla przyszłych pokoleń.

środowisko. Zdaniem Paczuskiego (*Prawo ochrony środowiska*, 59-60), szczególny przedmiot regulacji prawnej stanowi: 1/ochrona i racjonalne użytkowanie zasobów przyrody; 2/kształtowanie szczególnych walorów środowiska – cennych elementów przyrodniczych, krajobrazu, turystyczno-wypoczynkowych, uzdrowiskowych; 3/zabezpieczenie otoczenia przed obciążeniami i uciążliwościami – zanieczyszczeniami, odpadami, promieniowaniem, hałasem, wibracjami.

Z kolei przedmiotem międzynarodowej odpowiedzialności za środowisko mogą być szkody wynikłe z zanieczyszczenia wody albo powietrza. Do szczególnych szkód należą katastrofy polegające na niekontrolowanym dostaniu się do atmosfery szkodliwych pyłów i gazów, awarie elektrowni atomowych, zanieczyszczenia promieniotwórcze będące wynikiem próbnych wybuchów jądrowych. Wymienione zagrożenia dostatecznie wskazują na skomplikowanie możliwej odpowiedzialności. Podobnie, jak przy szkodach powstałych z powodu złej jakości wody, w przypadku zanieczyszczeń powietrza, także występują porozumienia, które nie formułują kwestii odpowiedzialności prawnej[11].

Skuteczność wykonywania zadań ochrony środowiska zależy od tego, czy występuje prawidłowy podział obowiązków, zadań i kompetencji w tej dziedzinie. W zakresie rozstrzygania konsekwencji szkód spowodowanych zanieczyszczeniami oraz degradacją środowiska przyrodniczego, funkcjonują ogólne zasady prawa.

Prawne zasady odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze

Zbiór przepisów prawnych, których przedmiotem jest środowisko oraz jego elementy określony został jako prawo ochrony środowiska. To rodzaj prawa publicznego, powiązanego z prawem cywilnym, także z prawem pracy itp. Generalnie, przynależy do prawa administracyjnego, ale uwzględnia także rozwiązania z zakresu prawa karnego. W odróżnieniu od innych składników obowiązującego porządku prawnego, prawo ochrony środowiska ma podstawy w naukach przyrodniczych (biologicznych), a poprzez wprowadzenie do ustawodawstwa instrumentów prawno-finansowych, również w naukach ekonomicznych. Znajduje to odbicie w przyjęciu w ustawodawstwie szeregu pojęć ukształtowanych wcześniej, przede wszystkim w wyniku rozwoju nauk przyrodniczych[12].

11 Ograniczają się do postanowień o charakterze profilaktycznym, zalecając stopniową poprawę czystości atmosfery (lub cieku wodnego) i ustalając różne formy współpracy bilateralnej. Uwzględnia się także zasady ogólne, np. dobrosąsiedztwa.

12 Należy tu wymienić m.in. określenia: ochrona krajobrazu, uciążliwości, zagrożenia, substancje niebezpieczne, równowaga przyrodnicza, bezpieczeństwo ekologiczne, korytarze ekologiczne.

W przepisach prawnych (ustawach, itp. dokumentach) znajduje się katalog zasad odpowiedzialności prawnej za środowisko przyrodnicze[13]. Część regulacji o charakterze podstawowym występuje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w prawie międzynarodowym i unijnym. Kolejny zbiór zasad o podstawowym znaczeniu dla ochrony środowiska przyrodniczego zawiera ustawa – Prawo ochrony środowiska oraz ustawa o ochronie przyrody. Dodatkowe zasady znajdują się w rozbudowanym zbiorze ustaw regulujących. Wyróżnia się w tutaj dwie ważne grupy: ustawy związane[14] (regulujące gospodarowanie poszczególnymi elementami środowiska) oraz ustawy częściowo poruszające problematykę ochrony środowiska[15] (które regulują różne dziedziny życia społecznego i gospodarczego). Ponadto należy zwrócić uwagę na akty prawa miejscowego (przepisy wykonawcze obowiązujące na obszarze działania organów, które je ustanowiły) oraz ustawy działowe i związkowe.

Uwzględniając dotychczasowe analizy można zauważyć, że odpowiedzialność prawna za środowisko przyrodnicze posiada podwójne znaczenie. Po pierwsze, jest rozumiana jako pewna abstrakcyjna konstrukcja myślowa, która wiąże ogólne skutki prawne z określonymi i wymyślonymi sytuacjami naruszania jakiejś obowiązującej normy prawnej (Korybski, Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*,110-117; Gałkowski, *Paradygmat odpowiedzialności*, 219). Po drugie, odpowiedzialność prawna dotyczy ponoszenia pewnych skutków prawnych za konkretne zachowania kwalifikowane (przez kompetentne podmioty w procesie stosowania prawa), jako naruszenie obowiązującej normy prawnej.

„Kres" odpowiedzialności prawnej za środowisko

W mechanizmie odpowiedzialności prawnej występuje obowiązek pierwotny, który został naruszony oraz obowiązek wtórny, czyli odpowiedzialność oznaczająca ponoszenie sankcji za naruszenie obowiązku pierwotnego (Radecki, *Odpowiedzialność prawna*, 61). Z sankcją wiąże się norma sankcjonowana (określająca obowiązek) oraz norma sankcjonu-

13 Z kompleksowej regulacji prawnej dotyczącej ochrony przyrody i ochrony środowiska wynika ponad 40 zasad ochrony środowiska przyrodniczego, m.in.: zrównoważonego rozwoju, odpowiedzialności za stan środowiska, kompleksowości ochrony środowiska, prewencji i przezorności, zachowania różnorodności biologicznej, naprawiania (likwidacji szkód u źródła), wysokiego poziomu ochrony przyrody.

14 Do ustaw regulujących związanych zalicza się: ustawę o ochronie zwierząt, Prawo wodne, ustawę o ochronie gruntów rolnych i leśnych, ustawę o lasach, Prawo geologiczne i górnicze, Prawo o rybołówstwie morskim, Prawo łowieckie.

15 Do ustaw regulujących „częściowych" należą m.in.: Kodeks karny, Kodeks cywilny, Prawo budowlane, ustawa o rybactwie śródlądowym, Prawo atomowe, Ustawa o samorządzie terytorialnym, Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym, Ustawa o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza przez statki, Ustawa o odpadach, Ustawa o utrzymaniu porządku i czystości w gminach, Prawo o ruchu drogowym.

jąca (wskazująca na negatywne konsekwencje naruszenia obowiązku). Zgodnie z powyższym, odpowiedzialność prawna będzie polegać na obowiązku ponoszenia - przewidzianych przez normę prawną sankcjonującą - negatywnych skutków zachowań sprzecznych z dyspozycją normy (Stawecki, Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, 157). To oznacza, że odpowiedzialność jest realizacją sankcji prawnych.

Odpowiedzialność prawna jest realizowana na gruncie prawa krajowego, przed określoną instancją prawną, w zależności od rodzaju odpowiedzialności: przed sądem administracyjnym, karnym, cywilnym, itp., także przed organami administracji rządowej, samorządowej. W ramach prawa międzynarodowego, szczególnie unijnego, w zakresie odpowiedzialności prawnej za środowisko przyrodnicze, znaczenie mają: Komisja Europejska oraz Trybunał Sprawiedliwości UE[16].

Do konsekwencji naruszenia obowiązku dbałości za środowisko zalicza się: środki karne, cywilne, administracyjne. Najczęściej mają one charakter finansowy (opłaty za korzystanie ze środowiska, kary pieniężne), przewidziane są także kary ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności (w zależności od czynu: od 3 miesięcy do 8 lat).

Regulacje prawne dotyczące relacji człowiek – środowisko przyrodnicze mają znaczenie w ramach odpowiedzialności prawnej. Ponieważ perturbacje w tej relacji występują w różnej skali (od lokalnej do globalnej), współczesne problemy ochrony środowiska posiadają szereg innych wymiarów: zachowawczy (troska o przetrwanie dziedzictwa kulturalnego i naturalnego), polityczny, ekonomiczny, techniczno-technologiczny, organizacyjny, sanitarny, dydaktyczno-wychowawczy, społeczny, itp. Można z nimi połączyć różne wyzwania i wybory prawne oraz moralne. W następnej części artykułu podjęty zostanie temat trudnych wyborów w prawnym i etycznym aspekcie odpowiedzialność ekologicznej.

Dylematy dotyczące odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze

Odpowiedzialność prawna spełnia szczególną rolę, gdyż stanowi sankcję za naruszenie określonych przepisów. Brak tej odpowiedzialności spowoduje w systemie prawnym brak konsekwencji za naruszanie przepisów, co w efekcie wywoła poczucie bezkarności społecznej.

Wzmocnienie odpowiedzialności karnej za środowisko nastąpiło w 1997 r. w związku ze zmianami kodeksu karnego, w którym zostały

16 Komisja Europejska jest odpowiedzialna za ustawodawstwo dotyczące ochrony środowiska, także za rozwój systemu gromadzenia i rozpowszechniania informacji dotyczących środowiska. Działalność Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE), jest przydatna – w odniesieniu do zagadnień ochrony środowiska – poprzez dokonywanie wykładni prawa traktatowego (Sitek, *Problemy ekologii,* 58).

wyodrębnione przestępstwa przeciwko środowisku, stanowiąc rozdział XXII Kodeksu karnego (KK)[17]. Wskazane przestępstwa zagrożone są dość surowymi sankcjami, włącznie z karą pozbawienia wolności. Oprócz tego, podstawowa dla ochrony środowiska ustawa - Prawo ochrony środowiska rozszerza katalog wykroczeń za naruszenie prawa ochrony środowiska.

Zauważalne jest, że w odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze pojawiają się trudne wybory społeczne o charakterze prawnym. Wywołane są one m.in. tym, że w przepisach występuje niespójność, zaś w procedurze sądowej - brak nieuchronności kary. Skutkuje to osłabieniem społecznej odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze, powszechnością wykroczeń i przestępstw ekologicznych, także postaw antyekologicznych.

Współczesny człowiek skupia się na konsumpcyjnym i hedonistycznym stylu życia, jednocześnie przestał czuć się odpowiedzialny za najbliższych, środowisko przyrodnicze[18] itd. Dlaczego ludzie nie postępują wobec przyrody i jej elementów odpowiedzialnie? Bruce Weinstein (*Inteligencja etyczna*, 71-n) wymienia trzy główne powody nieetycznego zachowania: 1/strach, 2/smutek z rozdrażnieniem oraz 3/krótkotrwałe korzyści. Dwa pierwsze powody mają swoje źródło m.in. w odczuwaniu bezpieczeństwa. Trzecia sytuacja jest sprzęgnięta z konsumpcyjnym stylem życia. Konsumpcyjna cywilizacja w niewielkim stopniu zabiega o takie wartości jak: sprawiedliwość, szacunek, poczucie bezpieczeństwa, samorządność, odpowiedzialność.

W imię jakich racji człowiek jest zobowiązany do odpowiedzialności za swe czyny w systemach przyrody i dlaczego porządek natury ma być objęty porządkiem moralnym? Dlaczego przyroda ma być szczególnego rodzaju wartością? Część dylematów etycznych implikuje kategoria odpowiedzialności[19]. Kolejne są następstwem uwikłania obrazu przyrody w kontekst ideologii, kultury, filozofii. Wypracowanie konkretnego wzoru odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze jest trudne ze względu na różne koncepcje środowiska, przyrody, inne hierarchie wartości, odmienne podejścia do natury życia, rozwoju ekonomicznego, różne tech-

17 Ponadto, w Kodeksie karnym do ochrony środowiska mają zastosowanie niektóre przepisy o przestępstwach przeciwko: w rozdziale XX - bezpieczeństwu powszechnemu, rozdziale XXI - bezpieczeństwu w komunikacji, odnosząc się do zdarzeń powodujących nadzwyczajne zagrożenie środowiska, także przepisy rozdziału XXXVI dot. mienia (art.290).

18 Swojej odpowiedzialności nie dostrzega turysta, zrywając w parku chronione kwiaty. Nie myśli o niej rolnik, wypalając trawy. Nie zastanawia się nad nią gospodarz, wywożąc do lasu odpady. Podobnie dyrektor zakładu przemysłowego, który zleca pracownikowi zrzut ścieków do przepływającej w pobliżu rzeki.

19 Np.: teza o współzawodnictwie (nawet wojnie) człowieka z przyrodą, poglądy nakazujące ucywilizowanie dzikiej przyrody.

niki produkcji, modele życia, zasady organizacji stosunków społecznych wewnątrz kraju i między narodami oraz ze względu na tylko częściową znajomość relacji między środowiskiem a biotechnologiami, rolnictwem, komunikacją itp.

Praktyczne zastosowanie odpowiedzialności ekologicznej w rozwiązaniu współczesnych problemów łączy się z szeregiem ograniczeń etycznych[20]. Dokonanie konkretnych wyborów wskaże na preferencję postaw pro- albo anty-ekologicznych. W niektórych sytuacjach, może także mieć następstwa prawne, gdy spełni przesłanki wykroczenia lub przestępstwa ekologicznego. Fukuyama (*Zaufanie*, 14), słusznie zauważył, że „prawidłowy rozwój społeczny jest zależny od obyczajów i etyki poszczególnych jednostek, czyli od czynników, które można kształtować jedynie pośrednio, poprzez realizację świadomych posunięć politycznych oraz zwiększanie stopnia świadomości i poszanowania dla danej kultury". Uzupełniając tę wypowiedź należy stwierdzić, że nie ma jednej przesłanki, na której można oprzeć budowanie odpowiedzialności ekologicznej. Z jednej strony podstawę może stanowić kultura, etyka, osobowość człowieka, z drugiej strony – prawo, transformacje społeczne, itp.

Podsumowanie

Zastosowanie odpowiedzialności skoncentrowanej na relacji człowieka do przyrody w oparciu o niepewne dane i niedoprecyzowane teorie może wywołać poważne konsekwencje społeczne i przyrodnicze. Dlatego, by uniknąć dezorganizacji legislacyjnej, aksjologicznej oraz ekologicznej, kluczowe staje się formowanie odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze w aspekcie prawnym oraz etycznym.

Dokonane w artykule analizy pozwalają przyjąć, że:

1. Występuje odrębna kategoria odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze, którą określa się jako odpowiedzialność ekologiczną.

2. W odpowiedzialności występują różne wymiary. Odpowiedzialność ekologiczna cechuje się silną pozycją wymiaru prawnego oraz etycznego. Zostały one określone jako aspekty (prawny i etyczny) mające podstawowe znaczenie w określaniu granic korzystania przez człowieka z zasobów przyrodniczych.

3. Obowiązujące regulacje legislacyjne w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego stają się elementem odpowiedzialności prawnej.

20 Do trudnych wyborów w zakresie dbałości o środowisko przyrodnicze można zaliczyć następujące kwestie: 1/chronić człowieka, czy rośliny i zwierzęta?; 2/spalać czy segregować odpady, jak stosować recykling?; 3/pozyskiwać energię z węgla czy ze źródeł odnawialnych?; 4/kupować produkty jednorazowe czy wielorazowe?; 5/korzystać z transportu indywidualnego czy zbiorowego?

4. Uwarunkowania etyczne w relacjach człowiek-przyroda wskazują na tworzenie się odpowiedzialności etycznej za środowisko przyrodnicze.

5. W odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze istnieją dylematy prawne oraz etyczne.

Odpowiedzialność ekologiczna ma charakter jednostkowy, grupowy, bądź pokoleniowy. W sytuacji jednostki ogranicza się ona do zakresu jej działalności, w jakim oddziałuje na środowisko (pozytywnie lub negatywnie). Indywidualnie, każdy człowiek ponosi odpowiedzialność za: samego siebie, drugiego człowieka, za jakąś rzecz, działanie oraz przed instancją. Następnie, obowiązkiem jest odpowiedzialność za wartości i dobra, m.in. środowisko przyrodnicze. Osoba, która jest odpowiedzialna za podjęcie jakiegoś działania w środowisku, kształtuje swoją postawę odpowiedzialności.

W przypadku odpowiedzialności grupowej czy pokoleniowej należy wskazać, że zobowiązuje ona do zachowania środowiska przyrodniczego w takim stanie, który nie zmniejszy szans przetrwania przyszłych pokoleń. W takim wymiarze, w postawie odpowiedzialności za środowisko jej komponenty są ograniczone, najczęściej do płaszczyzny emocjonalnej. Ma to swoje konsekwencje w życiu społecznym i poczuciu odpowiedzialności za zbiorowe działania w świecie przyrody.

Człowiek może przyjąć postawę akceptacji porządku w przyrodzie, jej organizacji oraz dążyć (na podstawie różnych przesłanek) do zachowania tego porządku. Może także go nie uznawać lub wykazywać się obojętnością, przyjmując, że inni zadbają o środowisko przyrodnicze (odpowiedzialność rozproszona). Porządek w systemach przyrody inspiruje działania człowieka. Inspiracje te mogą wynikać z różnych motywów: dobra, które winno być chronione; albo z powodów egoistycznych. Jeżeli przyjęta zostanie wartość życia - na niej będzie budowana odpowiedzialność ekologiczna. Jeżeli jednak wyższą rangę uzyskają wartości materialne, hedonistyczne, konsumpcyjne, to generowane będą działania antyekologiczne, zaś odpowiedzialność ograniczy się do wybranych elementów legislacyjnych, etycznych itd.

Odpowiedzialność ekologiczna jest uwarunkowana przedmiotowo, ale przede wszystkim determinowana przez podmiot (stan świadomości, edukację, tradycję, warunki życia, kulturę), zbiór zasad (społecznych, prawnych, moralnych itp.) oraz instancję tej odpowiedzialności. Na jakich podstawach człowiek ma oprzeć swą odpowiedzialność za przyrodę? Jako fundament wskazuje się religię, osobowość, życie, społeczeństwo, kulturę. Obecnie, żadna z tych wartości nie odgrywa wiodącej roli. W nadmiarze wyborów konsumpcyjnych człowiekowi trudno jest ukształtować postawę odpowiedzialności ekologicznej. Z kolei licz-

ba propozycji, składanych przez polityków, naukowców, prawników czy etyków jest różnorodna, co powoduje brak reakcji ze strony przeciętnego człowieka (ignorancja, zobojętnienie). Odpowiedzialności ekologicznej nie można zbudować tylko na kategorii odczucia. Znaczenie ma także kultura, ponieważ odzwierciedla ona racje istnienia konkretnej społeczności. To od niej zależy akceptacja przez społeczeństwo świata odpowiedzialnego.

Najczęściej odpowiedzialność ekologiczna ma charakter kodeksowy i dotyczy relacji człowieka do poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego. Ważna jest także dziedzina życia gospodarczo-społecznego. Odpowiedzialność to wybór kierunku ekonomicznego, finansowego, społecznego i politycznego. Żaden system nie zagwarantuje ludziom stabilizacji społeczno-przyrodniczej, jeżeli nie wykażą się oni zaangażowaniem, świadomością ekologiczną (społeczną, prawną) – niezależnie od położenia geograficznego, statusu społecznego, majątkowego, itp.

Analizy dokonane w artykule pozwalają stwierdzić, że odpowiedzialność prawna za środowisko przyrodnicze ma następujące cechy: 1/sprecyzowany katalog podmiotów, ale także podmiot ogólny; 2/bardzo szczegółowo określony przedmiot; 3/rozbudowany i rozproszony katalog zasad; 4/ustalony „kres" odpowiedzialności, ale jednocześnie brak konsekwencji w stosowaniu sankcji karnych; 5/trudny w odbiorze społecznym przekaz treści – zawiły, wysublimowany, abstrakcyjny. W porządku prawnym zwraca się uwagę na zgodność z obowiązującymi przepisami. Gdy brakuje takiej zgodności, uruchamiana jest procedura administracyjna, karna itp. Ogólnie, obserwuje się marginalizowanie rangi obowiązku ochrony środowiska i jego elementów. Przeważnie przyjmuje się, że działania szkodzące przyrodzie mają niską szkodliwość społeczną czynu. W efekcie, odpowiedzialność prawna w zakresie dbałości o środowisko jest rozproszona. Obserwuje się powszechne przyzwolenie na niestosowanie przepisów prawnych („prawo jest po to, by je łamać").

Odpowiedzialność człowieka za środowisko realizuje się – obok strony legislacyjnej - także w płaszczyźnie moralnej, co sprowadza się do poddania ocenie każdego przedsięwzięcia dotyczącego środowiska naturalnego. Odpowiedzialność taka charakteryzuje się: 1/niedoprecyzowaniem podmiotu (obecne pokolenie, generacje przyszłe); 2/niedookreśleniem przedmiotu (to człowiek dokonuje wyboru wartości); 3/enigmatycznością zasad (są kryteria dokonywania oceny słuszności albo niepoprawności postępowania ludzi względem elementów przyrodniczych, ale to podmiot decyduje o tym, co dla niego jest cenne, i czy za utrzymanie danej wartości weźmie odpowiedzialność); 4/zróżnicowanym, dowolnym „kresem" odpowiedzialności; 5/zawiłym i skomplikowanym w odbiorze

przekazem dot. wezwań oraz wyborów moralnych. Generalnie, odpowiedzialność w tym ujęciu jest rozproszona. Występują postawy negujące potrzebę odpowiedzialności etycznej.

Działania chroniące przyrodę mają wymiar ogólnoludzki. Mogą one być: 1/etyczne, 2/nieetyczne, 3/legalne, 4/nielegalne. Zestawiając te cztery sytuacje ze sobą, uzyskamy różne przypadki zachowania. Wskazują one, że przed społecznościami staje wybór prawidłowych opcji działania. Dotyczy on kompromisu między aspiracjami człowieka do polepszania egzystencji, a dążeniem do zachowania warunków rozwoju życia przyrodniczego. Na ile jest możliwy taki kompromis – to kwestia złożona. Teoretycznie można go osiągnąć, praktycznie jest to trudne do przeprowadzenia. Elementem pozytywnym jest dostrzeżenie konieczności korekty dotychczasowego kierunku rozwoju ludzkości. Jeśli uznaje się środowisko przyrodnicze za dobro wspólne, to pojawia się odpowiedzialność ekologiczna.

Dzisiaj można zastanowić się nad etycznymi oraz prawnymi kierunkami budowania cywilizacji opartej na uzupełniającym się obrazie człowieka i przyrody. Taki obraz w każdym społeczeństwie obciążony jest różnymi treściami społecznymi, gospodarczymi, moralnymi, legislacyjnymi itp. Człowiek wnosi bowiem do środowiska przyrodniczego swoje potrzeby i pragnienia, które mogą stać się zalążkiem ryzyka ekologicznego. Aby temu zapobiec, należy kształtować postawę odpowiedzialności, normę społeczną, według której będą oceniane ludzkie czyny, realizowane w środowisku przyrodniczym.

Bibliografia

Albińska Ewa. *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym. Zarys problematyki ekologii społecznej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.

Albińska Ewa. "Historia regulacji legislacyjnych ograniczających przestępczość ekologiczną w Polsce". *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. profesora Stanisława Batawii*, nr 23 (2016): 110–127.

Albińska Ewa. Odpowiedzialność, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku.* T. 3. red. nauk. Tadeusz Pilch, 773-781. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak", 2004.

Bonenberg Marek. *Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki.* Kraków: UJ, 1992.

Dobrzański Grzegorz, Dobrzańska Bożena, Kiełczewski Dariusz. *Ochrona środowiska przyrodniczego.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

Fukuyama Francis. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu.* Warszawa–Wrocław: PWN, 1997.

Gałkowski Tomasz. Paradygmat odpowiedzialności za przyszłość w etyce i prawie, w: *Prawa człowieka w państwie ekologicznym*, red. Remigiusz Sobański, 211–219. Warszawa: Wydawnictwo ATK.

Jonas Hans. *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej.* Kraków: Wydawnictwo Platan, 1996.

Kmieciak Zbigniew. *Ogólne zasady prawa i postępowania administracyjnego*. Warszawa: PWN, 2000

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z *dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483)

Korybski Andrzej, Pieniążek Antoni, *Wstęp do prawoznawstwa*. Lublin: C.H. Beck, 1996.

Lang Wiesław. "Struktura odpowiedzialności prawnej." *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, z. 31 – Prawo VIII (1968): 12.

Lipiński Aleksander. *Prawne podstawy ochrony środowiska*. Kraków: Zakamycze, 2002.

Longhamps Małgorzata. *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1986.

Łapiński Jacek, Abdurakhmanov Gajirbeg. *Rozwój myśli ekologicznej w Polsce i w Rosji – wybrane aspekty. Development of ecological thought In Poland and Russia – remarks about some aspects*. Lublin: EkoKUL, 2005.

Odpowiedzialność, w: *Encyklopedia filozofii wychowania,* pod red. Stanisława Jedynaka, Jerzego Kojkoła, 211–212. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta, 2009.

Paczuski Ryszard. *Prawo ochrony środowiska*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta, 2001.

Projekt *Rezolucji Berneńskiej* nr 1802 z 2011r.: https://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/konwencja-bernenska-przeciwko-utracie-roznorodnosci-biologicznej [dostęp: 23.10.2021]

Radecki Wojciech. *Odpowiedzialność prawna* w *ochronie środowiska*. Warszawa: Difin, 2002.

Radecki Wojciech. *Wykroczenia i przestępstwa przeciwko środowisku. Przewodnik po przepisach*. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.

Sitek Magdalena. *Problemy ekologii* w *polityce prawnej i prawie Wspólnoty Europejskiej: wkład do europejskiej kultury prawnej*. Toruń: Wydawnictwo" Wit-Graf", 1997.

Stawecki Tomasz, Winczorek Piotr. *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: C.H.Beck, 2002.

Ślipko Tadeusz. *Bioetyka. Najważniejsze problemy*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2021.

Ustawa z *dnia 23 kwietnia 1964r. – Kodeks cywilny* (Dz.U. 2009 Nr 42 poz.341 ze zm.)

Ustawa z *dnia 6 czerwca 1997r. - Kodeks karny* (Dz.U. 1997 Nr 88 poz.553 ze zm.)

Ustawa z *dnia 19 listopada 1999r. Prawo działalności gospodarczej* (Dz.U. 1999 Nr 101, poz.1178)

Ustawa z *dnia 27 kwietnia 2001r. – Prawo ochrony środowiska* (Dz.U. 2006, Nr 50, poz.360)

Ustawa z *dnia 16 kwietnia 2004r.* o *ochronie przyrody* (Dz.U. 2004, Nr 151, poz. 1220)

Weinstein Bruce. *Inteligencja etyczna. Pięć zasad rozwiązywania najtrudniejszych problemów*. Kraków: Wydawnictwo M, 2015.

Responsibility for the natural environment in the legal and ethical aspect

Abstrakt

W artykule zwraca się uwagę na zagadnienie odpowiedzialności ekologicznej. Rozważania odnoszą się do aspektu legislacyjnego oraz etycznego. W tym kontekście, artykuł koncentruje się na dwóch kwestiach: odpowiedzialności prawnej i odpowiedzialności etycznej, w perspektywie relacji człowiek-przyroda. Analizy przedstawionych kwestii zostaną dokonane w odniesieniu do sytuacji obserwowanej w Polsce.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność, odpowiedzialność ekologiczna (za środowisko przyrodnicze), odpowiedzialność etyczna, odpowiedzialność prawna, środowisko przyrodnicze

Ewa Albińska jest doktorem socjologii, magistrem prawa oraz magistrem ochrony środowiska. Pracuje w Katedrze Polityki Społecznej i Problemów Społecznych, w Instytucie Filozofii i Socjologii na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie, specjalizując się w zagadnieniach dotyczących rozwoju zrównoważonego, prawa ochrony środowiska, edukacji ekologicznej, świadomości ekologicznej, zdrowia oraz rolnictwa ekologicznego.

Responsibility for the natural environment in the legal and ethical aspect

Summary

The article draws attention to the issue of ecological responsibility. In short points, present relations between man and nature.The analyzes made in the text refer to responsibility for the natural environment in the legal and ethical dimension. In this context, focuses on two issues: law and ethics responsibilities. This article looks at the situation in Poland.

Keywords: responsibility, ecological responsibilit (for the natural environment) y, ethical responsibility, legal responsibility, natural environment

Ewa Albińska is a doctor in sociology, master in law and master in environment protection. As academic teacher in Chair Social Policy and Social Problems at Institut of Philosophy and Sociology at University by name National Education Commission of Krakow, specializing in the issues of sustainable development,

law of environment protection, ecological education, ecological awarennes, health and ecological agriculture.